

**ПАМ'ЯТКА ПІЗНЬОГО МЕЗОЛІТУ РАДЕЛИЧІ I
У ПІВНІЧНО-СХІДНОМУ ПЕРЕДКАРПАТТІ**

Чверть століття тому роботами археологічних експедицій Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України поблизу с. Раделичі Миколаївського району Львівської області були виявлені мезолітичні пам'ятки, віднесені до кола культур з рисами тарденуазу [Конопля, 1983; 1985]. Вони розташовані в урочищах Городище, Андрусикове поле, Пасцівники, Жибосове озеро і Кобаня та увійшли у науковий обіг під назвами, відповідно, Раделичі I–V. Згодом на трьох з них (Раделичі I, II, IV) проведено розкопки, а наслідки досліджень з двох останніх опубліковано [Конопля, 1996; 1999б].

На підставі аналізу виробів з кременю, каменю (гірські породи Карпат) і обсидіану (Середнє Подунав'я) та з урахуванням їх функціонально-типологічних показників стверджено існування у Верхній Наддністрянщині локальної групи пізньомезолітичних пам'яток типу Раделичі, генетично пов'язаних з гребениківською культурою [Конопля, 1999а, с. 54], які ще іменують пам'ятками типу Раделичі IV – Мшана Х [Гаскевич, 2003, с. 6].

Наприкінці минулого століття чергову низку поселень, подібних до раделицьких, відкрито поблизу с. Мшана Городоцького [Конопля, Піцишин, 1994, с. 46–48; Конопля, Мацкевий, 1996; Мацкевий, Конопля, Піцишин, Орловський, 1996] і Веринь Миколаївського районів Львівщини [Мацкевий, 2003, с. 89; 2006, с. 44; Мацкевой, 1991, с. 92].

Пам'ятка Раделичі I, про дослідження якої мова піде нижче, стала першою серед вивчених пізньомезолітичних старожитностей регіону, а публікація матеріалів з неї безперечно збагатить їх джерельну базу.

В геоморфологічному відношенні місцевість, де вона знаходиться, пов'язана зі Стрийсько-Жидачівським передгір'ям – природним районом Передкарпаття [Геренчук, 1972, с. 28, 112]. Дністер, що протікає тут в південно-східному напрямку, не утворює характерних для Поділля меандрів.

Поселення Раделичі I розміщене за 1,5 км на північний захід від села, на зандрово-алювіальній рівнині (лугова тераса), яка остаточно сформувалась в ранньому голоцені. Її галькові відклади перекриті пісками, а над ними залягає шар суглинків. Рівнина в багатьох місцях сягає в ширину до 5–7 км. Схили першої надзаплавної тераси Дністра, що прилягають до неї, зайняті ділянками лісів листяних порід.

Особливістю мікрорегіону, де локалізується пам'ятка Раделичі I, а також й інші мезолітичні місцезнаходження села, що згадувались вище, є добре розвинута річкова сітка правобережних допливів Дністра. Так, відтинок лугової тераси між селами Рудники-Раделичі-Гірське протяжністю близько 7 км прорізають річки Нежухівка, Колодниця і Летнівка, котрі в давнину були повноводними, часто змінювали русла, пробиваючи ними верхні відклади алювію. Подібний характер гідросітки наклав свій відбиток на формування навколишнього рельєфу.

В межиріччі цих річок хаотично розміщені різноманітні за конфігурацією овальні підвищення, які утворились внаслідок водної ерозії дністерських надзаплавних терас з акумуляцією винесених з них розмитих порід. Не випадковим є те, що окремі, образно кажучи, останці серед широких просторів річкових долин стали місцем для осілого проживання первісних жителів досліджуваної території. Навіть під час великих повеней, коли Дністер виходив з берегів і затоплював лугову терасу, його води не піднімались вище середини їх схилів.

Пам'ятка Раделичі I займає західну частину (площа біля 3 000 м² одного, найближчого до Дністра підвищення) гряди довжиною 1,3 км, шириною 0,14–0,2 км і висотою 2–3 м, котра

тягнеться від села з південного сходу на північний захід. Навколо нього р. Колодниця утворює дугоподібний вигин, впадає в озерце Кобаня, а звідти – в Дністер. Після випрямлення русла меліоративними роботами вона спрямувала свій водотік в іншому напрямку, а її колишнє русло поступово замулилось та заросло болотними рослинами та верболозом.

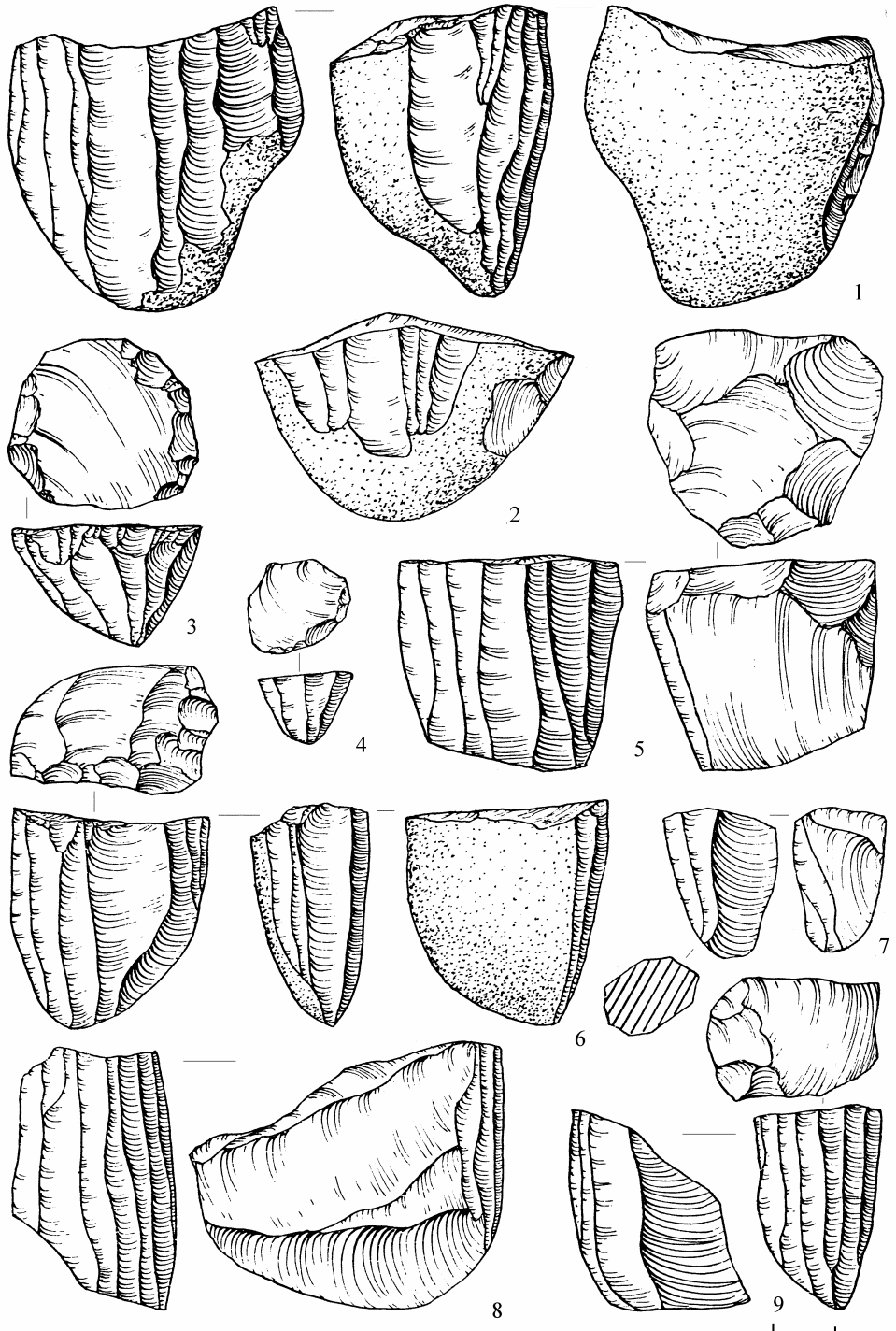

Рис. 1. Раделичі І. Крем'яні вироби
Fig. 1. Radelychi I. Flint artifacts

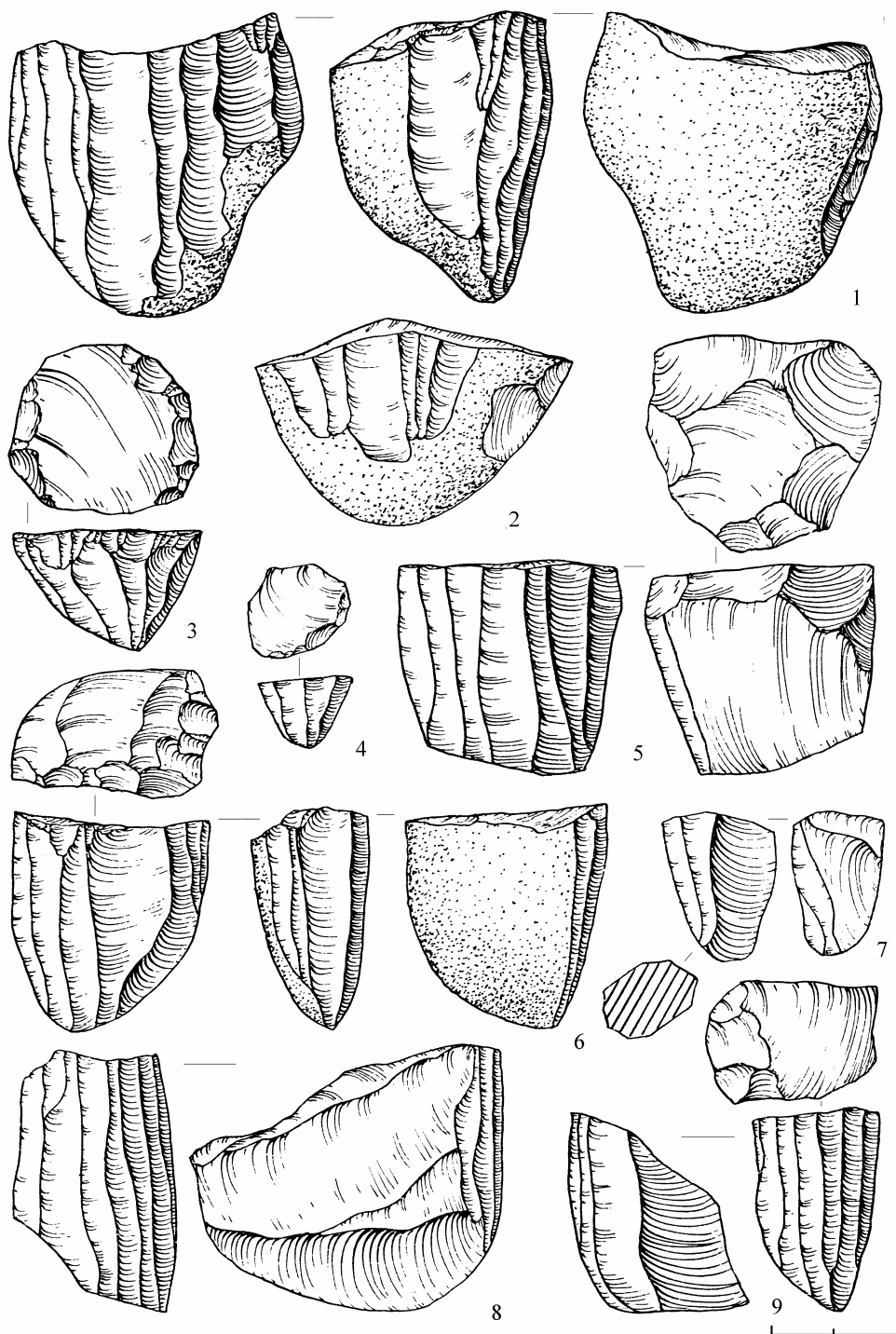

Рис. 2. Раделичі I. Крем'яні вироби
Fig. 2. Radelychi I. Flint artifacts

Сліди поселення Раделичі I, як і інших пам'яток довкола села, виявив колишній вчитель історії місцевої школи І. Турянський, а матеріали з них започаткували новостворений сільський краєзнавчий музей. У 1970 р. це місцезнаходження обстежив М. Пелешин і провів невеликі за площею зондування. Зібрані тоді поодинокі крем'яні артефакти стали надбанням обумовленого вище культурно-просвітнього осередку села, а восени 1974 р. вони були опрацьовані нами і попередньо віднесені до періоду енеоліту. Здійснений в цей рік огляд території пам'ятки не дав

відчутних результатів. Доробок склав менше 10 відщепів з кременю. Часткова публікація знахідок з розвідки конкретно не вирішила питання культурної приналежності пам'ятки [Артюх, Конопля, Мацкевой, Поцилуйко, 1977, с. 262].

Всесторонньо археологічну колекцію краєзнавчого музею, котра кількісно зросла в наступні роки, було проаналізовано на початку 1981 р. і встановлено, що вона складається з 457 крем'яних та кам'яних предметів, частина з яких мала відношення до пам'ятки Раделичі І. У квітні цього ж року проведено рекогносцирувальні роботи, котрі передували здійсненню у травні-червні рятівним розкопкам Раделицькою госпдоговірною експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ) [Конопля, 1982, с. 1–33]. Трьома шурфами загальною площею 32 м² здобуто 97 виробів з кременю.

Розкопом охоплено звернутий до Дністра північний схил підвищення і досліджено, з урахуванням шурфів, 612 м² площі. Культурний шар значною мірою порушений оранкою. До середини 70-х років минулого століття тут знаходились селянські городи, що й дали назву урочищу – Городище. Зараз ця територія задернована і використовується як пасовище.

Стратиграфія розкопаної частини поселення наступна. Від денної поверхні до позначки – 0,05 зафіксовано пласт дерну з поодинокими артефактами. На рівні – 0,05–0,25 (0,30) м йде орний темно-сірий супісок, в якому трапилось близько третини знахідок. Нижче від нього відмічено верству піщаного підґрунтя світло-бурого кольору товщиною 0,15–0,20 м, що переходить у материкові відклади жовтуватого-сірого піску з включеннями дрібного ріняку та тонких вервечок оглеєного глинозему.

Планіграфічне розміщення знахідок у розкопі не однакове. Ближче до його країв в більшості квадратів артефакти не знайдені або траплялись в поодиноких кількостях. Натомість, їх концентрація помітно зростала в міру просування до центру, сягаючи в окремих квадратах десяти і більше екземплярів.

Загалом на пам'ятці, сукупно з підйомним матеріалом, здобуто 1061 предмет з кременю та каменю.

Вироби з кременю – 1040 екз.

Для виготовлення інвентаря мешканці поселення використовували декілька різновидів конкреційного сирівцю з крейдових відкладів туруну. Чільне місце серед артефактів належить знахідкам з темно-сірого, прозорого кременю. Відносно небагато екземплярів чорного і сірого кольорів з майже білими цятками, а також коричнюватих. Можливі місця відбору сировини пов'язані з витоками Західного Бугу, Стиру та Ікви (територія Бродівського і Золочівського районів Львівщини) або з Покуттям (басейн Дністра в Тлумацькому районі Івано-Франківщини). Друга версія видається нам більш правдоподібною.

Попередня обробка кременю проходила, ймовірно, у місцях його добування. На пам'ятку доставлялись пренуклеуси та нуклеуси початкової стадії утилізації, де й відбувались наступні етапи їх розколювання.

Категорія півфабрикатів і відходів виробництва пам'ятки Раделичі І складається з наступних груп.

Нуклеуси – 36 екз. віднесені до типів призматичних – 24 (рис. 1, 2, 5–7; 2, 16–18), торцеподібних – 7 (рис. 1, 8, 9) і конусоподібних – 5 (рис. 1, 3, 4; 2, 19), висота яких, згідно з метричними поділами (інтервал становить 5 мм), така: від 11 до 15 мм – 1 екз., від 16 до 20 мм – 2 екз., від 21 до 25 мм – 2 екз., від 26 до 30 мм – 4 екз., від 31 до 35 мм – 17 екз., від 36 до 40 мм – 5 екз., від 41 до 45 мм – 3 екз., від 46 до 50 мм – 1 екз., від 51 до 55 мм – 1 екз. Мінімальний її показник – 11 мм, максимальний – 52 мм. Ударні площадки виробів прямі – 10 або скошені – 26 і мають радіальну – 11 та безсистемну – 16 підправку, а 9 з них не фасетовані. На багатьох знахідках – 14 екз. збереглися залишки жовтової кірки, яка відмічена, переважно, на їх тилах.

Платівки – 31 екз. Серед них наявні первинні – 38×16×5 мм; ребристо-поздовжні – 37×11×7, 55×21×6 мм; поздовжньо-крайові – 36×18×3, 37×12×4, 40×17×4, 41×14×3, 42×16×3, 43×11×3, 48×19×4, 58×20×7 мм; поздовжні – 21×9×3, 22×8×3, 25×12×2, 26×11×3, 26×12×2,

27×8×2, 29×10×2, 29×14×3, 30×5×3, 30×8×4, 30×12×4, 31×10×3, 35×17×3, 36×11×5, 43×10×4, 44×12×4, 48×19×6, 51×12×4, 51×18×3, 58×18×5 мм.

Уламки платівок – 254 екз. належать первинному (середня частина), ребристо-поздовжнім – 2 (нижні частини), поздовжньо-крайовим – 70 (нижні – 23, середні – 28, верхні – 19 частини) і поздовжнім – 181 (нижні – 73, середні – 72, верхні – 36 частини) сколам.

Окрему групу платівчастих сколів репрезентують вироби зі слідами спрацьованості окрайок: однієї і двох у поздовжніх платівок – 31×13×3, 46×10×3 мм; однієї – 28 та двох – 37 на уламках поздовжніх – 46 (нижні – 16, середні – 26, верхні – 4 частини) та поздовжньо-крайових – 19 (нижні – 6, середні – 10, верхні – 3 частини).

Відщепи – 278 екз. (з них 86 частково пошкоджені). В типологічному відношенні (до уваги брались особливості вигляду спинок) поділяються на первинні – 7, ребристі – 5, поздовжньо-крайові – 19, поздовжні – 87, ребристо-поздовжні – 11, безсистемно-крайові – 24, безсистемні – 69, радіальні – 22 та з одним негативом на спинці – 34. З підправкою сторін зняття нуклеусів пов'язані 125 знахідок, а ударних площадок – 97 знахідок. Аналогічне розмежування решти сколів проблематичне з огляду на їх фрагментарний стан.

Метрична класифікація відщепів щодо довжини і ширини (інтервал поділу складає 5 мм) дала такі показники. Перша з них: від 6 до 10 мм – 28 екз., від 11 до 15 мм – 67 екз., від 16 до 20 мм – 81 екз., від 21 до 25 мм – 54 екз., від 26 до 30 мм – 25 екз., від 31 до 35 мм – 18 екз., від 36 до 40 мм – 5 екз.; друга: від 6 до 10 мм – 62 екз., від 11 до 15 мм – 134 екз., від 16 до 20 мм – 73 екз., від 21 до 25 мм – 9 екз.

Товщина відщепових сколів становить: 2 мм – 41 екз., 3 мм – 94 екз., 4 мм – 62 екз., 5 мм – 49 екз., 6 мм – 25 екз., 7 мм – 18 екз., 8 мм – 3 екз., 9 мм – 4 екз., 10 мм – 2 екз.

Категорія виробів із вторинною обробкою об'єднує такі групи.

Однією ретушовані платівки (рис. 3: 2–7, 9, 11–13, 15) – 74 екз.: поздовжньо-крайова – 49×13×4 мм і поздовжні – 41×10×3, 45×15×4 мм, а також січення поздовжніх (верхні – 5, середні – 38, нижні – 13 частини) і поздовжньо-крайових (верхні – 4, середні – 9, нижні – 5 частини), довжина яких становить: 9 мм – 1 екз., 10 мм – 2 екз., 11 мм – 2 екз., 12 мм – 3 екз., 13 мм – 1 екз., 14 мм – 4 екз., 15 мм – 4 екз., 16 мм – 2 екз., 17 мм – 5 екз., 18 мм – 4 екз., 19 мм – 1 екз., 20 мм – 5 екз., 21 мм – 7 екз., 22 мм – 2 екз., 23 мм – 4 екз., 24 мм – 1 екз., 25 мм – 3 екз., 26 мм – 4 екз., 27 мм – 1 екз., 28 мм – 3 екз., 29 мм – 2 екз., 30 мм – 1 екз., 35 мм – 1 екз., 40 мм – 1 екз., 41 мм – 2 екз., 42 мм – 2 екз., 44 мм – 1 екз., 47 мм – 1 екз., 51 мм – 1 екз.; ширина: 5 мм – 1 екз., 6 мм – 1 екз., 7 мм – 2 екз., 8 мм – 2 екз., 9 мм – 3 екз., 10 мм – 5 екз., 11 мм – 12 екз., 12 мм – 14 екз., 13 мм – 11 екз., 14 мм – 6 екз., 15 мм – 6 екз., 16 мм – 2 екз., 17 мм – 2 екз.; товщина: 2 мм – 15 екз., 3 мм – 38 екз., 4 мм – 14 екз., 5 мм – 4 екз.

Окрайки знахідок підправлені суцільною – 48, частковою – 21 і перервистою – 2 мікро – 34 та дрібнозубчастою – 19, мікро – 17 та дрібно фасетковою – 4 лускоподібною ретушню, нанесеною зі сторони спинки – 51, черевця – 15 і пересічно – 8.

Двома ретушовані платівки (рис. 3, 1, 8, 10, 14, 16–20) – 99 екз.: ребристо-поздовжні – 58×12×5 мм, поздовжньо-крайові – 25×10×3, 37×16×4 мм, поздовжні із залишком жовтої кірки – 44×14×2 мм і поздовжні – 40×10×3, 59×15×3, 69×11×4, 78×15×4 мм та січення – 90 екз. поздовжньо-крайових (верхні – 3, середні – 7, нижні – 5 частини) і поздовжніх (верхні – 7, середні – 43, нижні – 25 частини), проміри довжини яких складають: 6 мм – 1 екз., 8 мм – 1 екз., 10 мм – 1 екз., 11 мм – 1 екз., 13 мм – 4 екз., 14 мм – 1 екз., 15 мм – 2 екз., 16 мм – 1 екз., 17 мм – 2 екз., 18 мм – 2 екз., 19 мм – 1 екз., 20 мм – 6 екз., 21 мм – 8 екз., 22 мм – 7 екз., 23 мм – 5 екз., 25 мм – 3 екз., 26 мм – 3 екз., 27 мм – 2 екз., 28 мм – 3 екз., 29 мм – 2 екз., 30 мм – 2 екз., 31 мм – 1 екз., 32 мм – 3 екз., 33 мм – 2 екз., 34 мм – 1 екз., 35 мм – 2 екз., 36 мм – 1 екз., 37 мм – 1 екз., 38 – 1 екз., 39 мм – 1 екз., 40 мм – 3 екз., 41 мм – 2 екз., 42 мм – 2 екз., 43 мм – 1 екз., 44 мм – 1 екз., 45 мм – 1 екз., 48 мм – 2 екз., 49 мм – 1 екз., 50 мм – 1 екз., 51 мм – 1 екз., 59 мм – 1 екз., 69 мм – 2 екз., 79 мм – 1 екз.; ширини: 7 мм – 4 екз., 8 мм – 2 екз., 9 мм – 4 екз., 10 мм – 10 екз., 11 мм – 9 екз., 12 мм – 14 екз., 13 мм – 18 екз., 14 мм – 11 екз., 15 мм – 10 екз., 16 мм – 4 екз., 17 мм – 3 екз., 18 мм – 1 екз.; товщини: 2 мм – 16 екз., 3 мм – 40 екз., 4 мм – 31 екз., 5 мм – 3 екз.

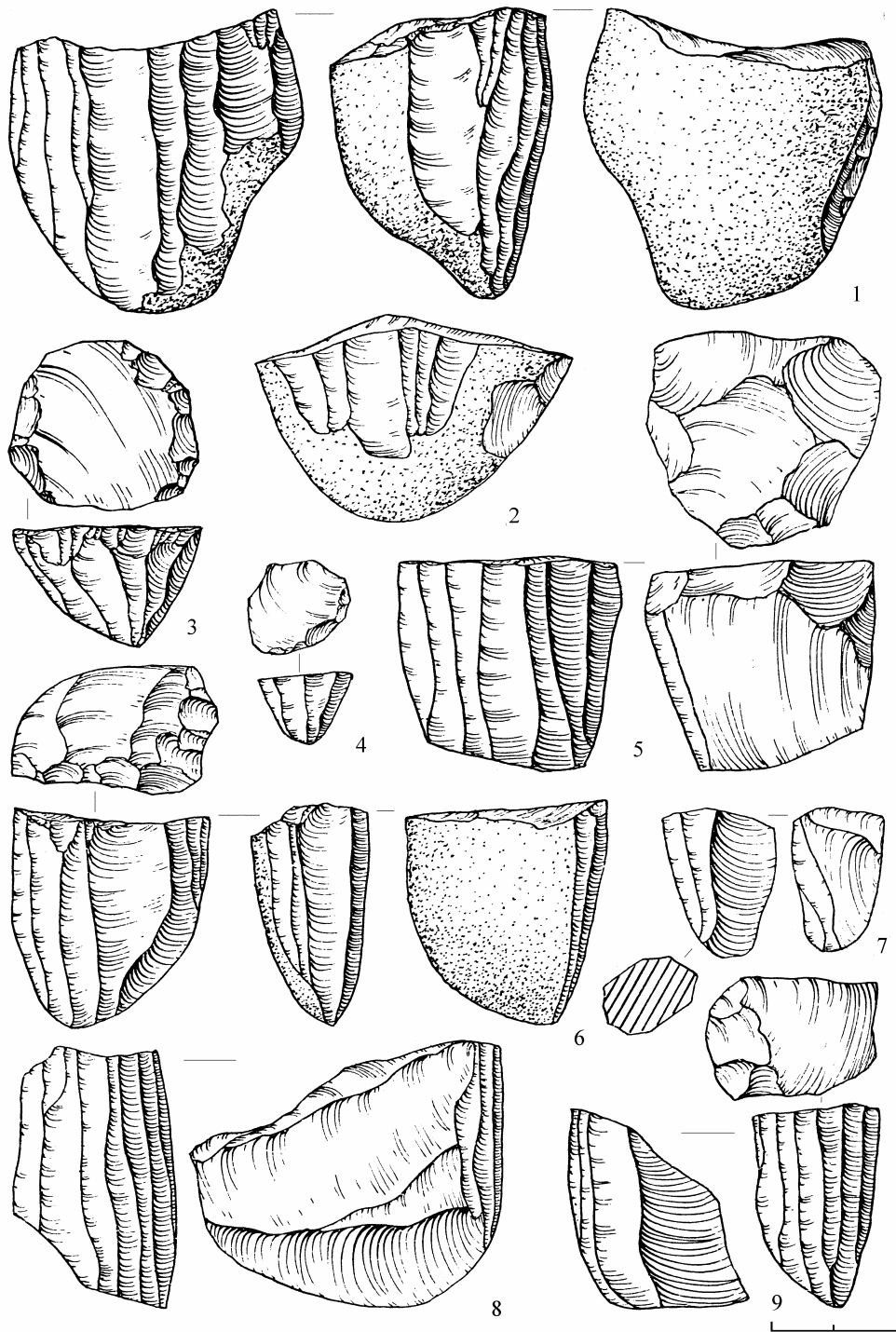

Рис. 3. Раделичі I. Крем'яні вироби
Fig. 3. Radelychi I. Flint artifacts

Один виріб виготовлено на поздовжньому сколі з підправки сторони зняття нуклеуса – 64×15×5 мм.

Окрайки артефактів загострені суцільною – 108, частковою – 65 і перервистою – 21 мікро – 39 і дрібнозубчастою – 23, мікро – 39 і дрібнофасетковою – 14 лускоподібною ретушшю, нанесеною зі сторони спинки – 108, черевця – 57 і пересічно – 33.

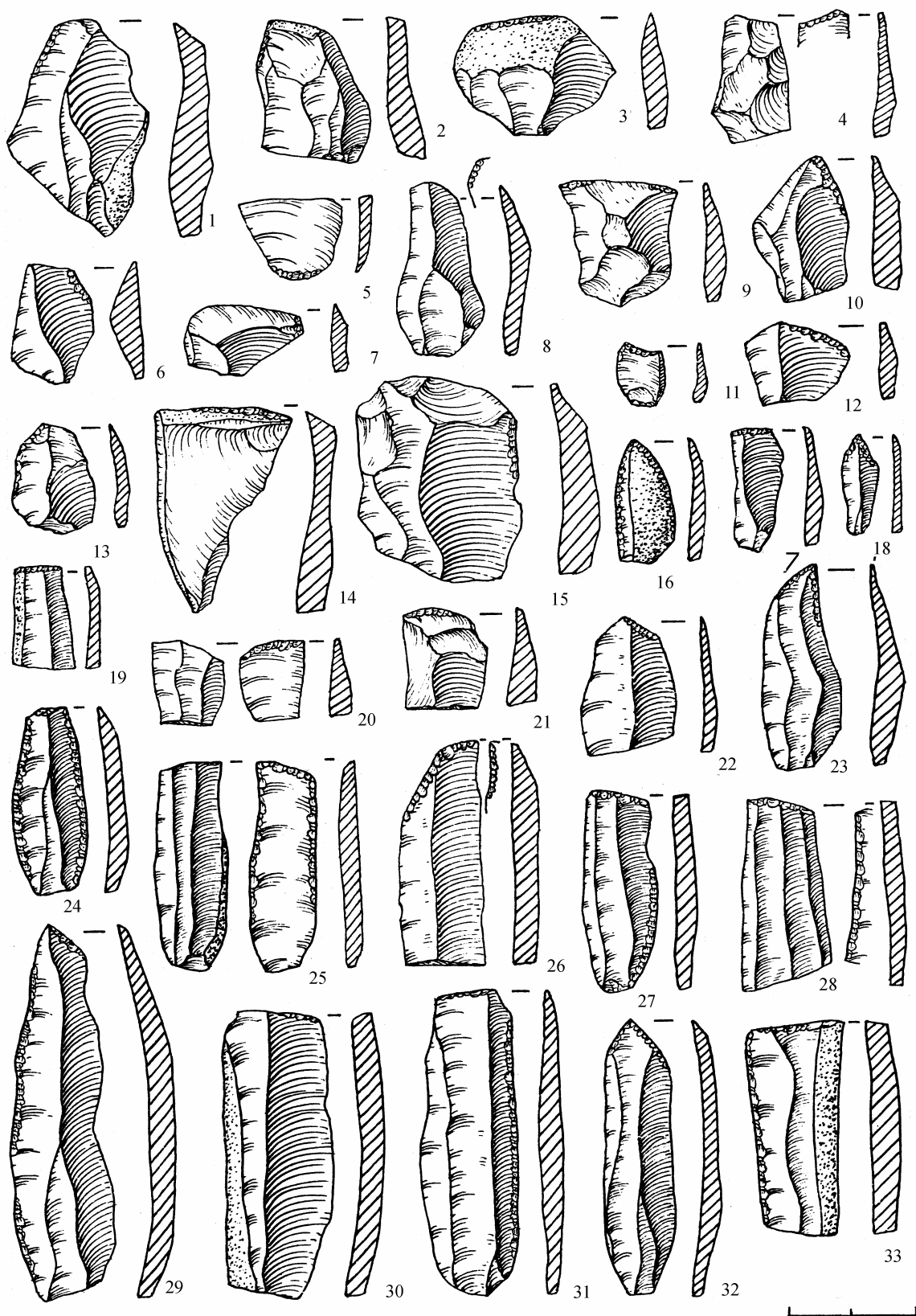

Рис. 4. Раделичі І. Крем'яні вироби
Fig. 4. Radelychi I. Flint artifacts

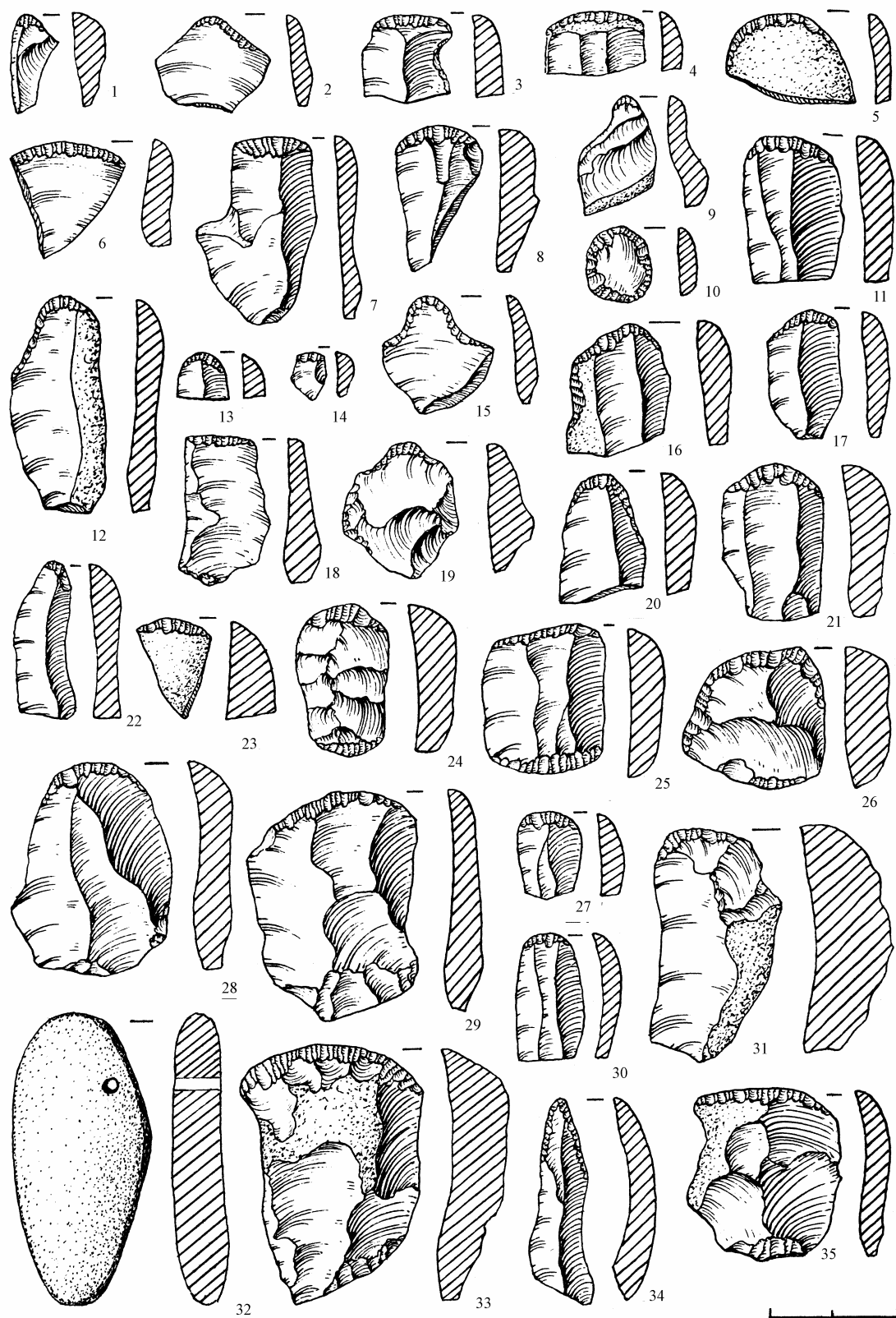

Рис. 5. Раделичі I. Крем'яні вироби
Fig. 5. Radelychi I. Flint artifacts

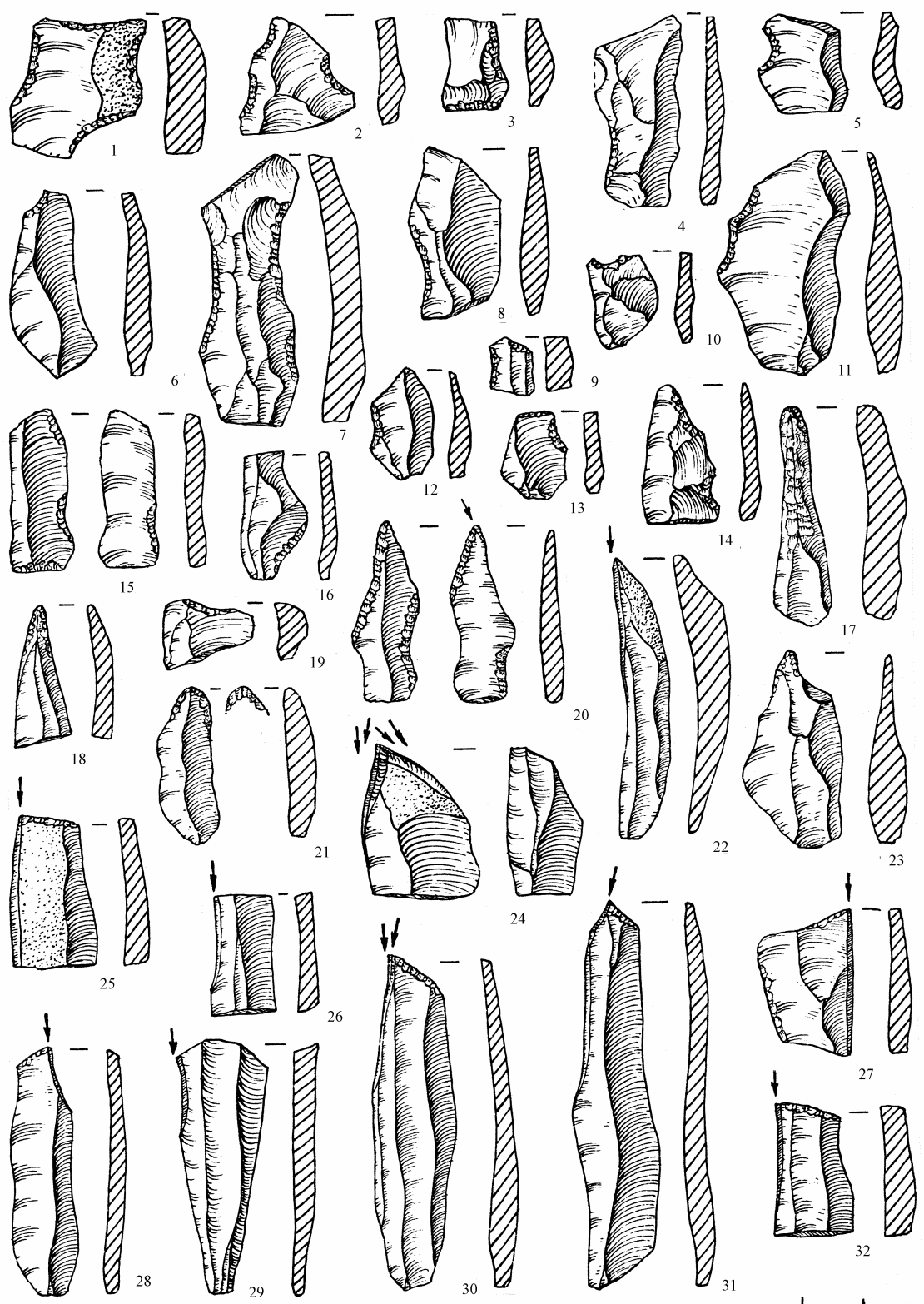

Рис. 6. Раделичі I. Крем'яні вироби
Fig. 6. Radelychi I. Flint artifacts

Платівки зі стрілчасто ретушованими кінцями – 6 екз.: поздовжньо-крайова – 19×9×3 мм (рис. 4, 16), поздовжні – 15×5×2 мм (рис. 4, 18), 32×13×4 (рис. 4, 23), 43×11×3 (рис. 4, 32) мм і верхні частини поздовжніх – 21×11×3, 28×10×2, 33×12×3 мм. Окрайки загострені мікрозубчастою – 8 і дрібнофасетковою – 4 лускоподібною ретушшю, нанесеною зі сторони спинок.

Платівки зі скісно ретушованими кінцями – 13 екз. поздовжні – 19×8×2 (рис. 4, 17), 27×13×3 (рис. 4, 8), 29×12×3 (рис. 4, 24), 47×15×4 (рис. 4, 31), 58×16×4 (рис. 4, 29); верхня – 21×15×2 (рис. 4, 22), середні – 30×14×3 (рис. 4, 28), 35×13×4 мм (рис. 4, 26) і нижня – 31×12×8 мм (рис. 4, 27) частини поздовжніх; нижня частина поздовжньої із залишком жовнвої кірки – 31×10×3 мм (рис. 4, 25); середні частини поздовжньо-крайових – 17×10×2 (рис. 4, 19), 34×15×4 (рис. 4, 39), 45×17×4 мм (рис. 4, 30).

Відщепи зі скісно ретушованими кінцями – 4 екз.: ребристий – 20×12×3 мм (рис. 4, 4), ребристо-поздовжній – 16×13×4 мм (рис. 4, 20) і поздовжні – 10×8×2 (рис. 4, 11), 13×11×4 мм (рис. 4, 19).

Поперечні кінці цих платівчасто-відщепових сколів підправлені дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, яка нанесена суцільно – 16 і частково – 1 зі сторони спинок – 13 і черевця – 4. Аналогічним їй різновидом оброблені бічні крайки артефактів. Зокрема, фасетування здійснене вздовж обох країв суцільною ретушшю, що охоплює спинку – 1 і черевце – 1, та вздовж одного краю частково зі сторони спинки – 1 і черевця – 1, суцільно зі сторони спинки – 2 і черевця – 1, а також перервисто – 1 зі сторони спинки.

Скребки – 73 екз.

Група кінцевих – 69 екз. До її складу входять типи дугоподібних – 50 з підтипами симетричних – 39 (рис. 5, 1–4, 6–8, 12–14, 18, 20, 21, 23, 27, 28, 31, 33, 35) та асиметричних – 11 (рис. 5, 11, 16, 17, 29), півокруглих – 5 (рис. 5, 5), округлих – 2 (рис. 5, 10), стрілчастих з підтипами подвійно-увігнутих (так звані скребки типу “мюз” – Р.Г., В.К.) – 5 (рис. 5, 9, 15, 19) і подвійно-прямих – 7 (рис. 5, 22, 34), підставою для виділення яких стали обриси бічних крайок леза.

Група протилежно-кінцевих – 4 екз. з типами дугоподібних симетричних – 1 (рис. 5, 24) та асиметричних – 3 (рис. 5, 25, 26).

Згідно з кутами нахилу робочих крайок виробу віднесені до трьох різновидів: похилих (до 45°) – 12, напівкрутих (до 60°) – 19 і крутих (від 60 до 90°) – 46. Леза скреbkів сформовані за допомогою дрібно – 20, середньо – 43 та дрібно- і середньофасеткової – 14 лускоподібною ретуші.

Для виготовлення скреbkів використані поздовжньо-крайові платівки – 2 екз.; уламок ребристої (середня частина); поздовжньо-крайових – 14 екз.; поздовжніх із залишками жовнвої кірки – 4 екз. та поздовжніх – 27 екз.

Решта скреbkів – 25 екз. спродуковані на відщепках: із суцільним негативом на спинці (сколи з ударних площадок нуклеусів) – 5 екз.; первинних – 3 екз.; поздовжньо-крайових – 5 екз.; поздовжніх – 5 екз.; безсистемних (сколи з ударних площадок нуклеусів) – 4 екз.; радіальних (сколи з ударних площадок нуклеусів) – 2 екз.

Різці – 10 екз. репрезентують типи кутових – 3 (рис. 6, 22, 26, 29), бічних – 6 (рис. 6, 25, 27, 28, 30–32) і серединних – 1 (рис. 6, 24), які виготовлені на поздовжньо-крайовій – 44×8×7 мм; поздовжніх – 53×14×4, 61×13×4 мм платівках, а також на січеннях поздовжньо-крайових – 2 (середні частини) – 24×17×12, 24×14×4 мм і поздовжніх – 5 (нижні – 3, середні – 2 частини) – 23×15×4, 39×11×3, 40×14×4, 19×11×3, 21×12×5 мм платівок. У однієї знахідки наявна підправка бічної крайки, що проведена суцільно зі сторони спинки із приміненням дрібнофасеткової лускоподібною ретуші.

Свердла – 5 екз. спродуковані на ребристо-поздовжній – 35×9×6 мм (рис. 6, 17), поздовжніх – 25×9×5 (рис. 6, 21), 29×10×4 (рис. 6, 20), 31×15×6 мм (рис. 6, 23) платівках та на верхній частині поздовжньої платівки – 21×9×3 мм (рис. 6, 18). Жальця виробів сформовані за допомогою дрібнофасеткової лускоподібною ретуші, нанесеної зі сторони спинки – 5 та з двох площин – 2. В однієї із знахідок робоча крайка додатково підправлена мікрорізцевим сколом, а

бічні краї оброблені пересічною дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, нанесеною частково (рис. 6, 20).

Скобелі – 36 екз. належать до типів одно- 19 (рис. 6, 4–6, 8, 10, 12, 13, 16, 19), дво- 13 (рис. 6, 3, 11, 14) і трьохсекційних – 4 (рис. 6, 2, 7) виїмчастих, а їх робочі ділянки знаходяться в абсолютній більшості на бічних окрайках заготовок і, спорадично, на одному із поперечних кінців. Ці артефакти виготовлені на ребристо-поздовжній – $43 \times 15 \times 6$ мм, поздовжньо-крайових – $28 \times 14 \times 5$, $35 \times 13 \times 4$ мм, поздовжніх – $27 \times 10 \times 3$, $27 \times 13 \times 5$, $29 \times 12 \times 5$, $30 \times 13 \times 4$, $36 \times 14 \times 5$, $40 \times 15 \times 6$ мм платівках асиметричних обрисів; січеннях поздовжньо-крайових – 3 і поздовжніх – 14 платівок (нижні-6, середні-15 частини) розмірами $9-27 \times 7-14 \times 3-6$ мм, а також на ребристо-поздовжньому, поздовжньо-крайових – 2, поздовжніх – 5 і безсистемних – 2 відщепів довжиною 11–35 шириною 10–21 і товщиною 3–8 мм з яких два останні типи належать сколам з ударних площадок нуклеусів.

Ретушовані відщепи – 23 екз. (рис. 4, 1–3, 5–7, 9, 10, 12–15) включають типи із суцільним негативом на спинці – 2, поздовжньо-крайові – 5, поздовжні – 12 і безсистемні – 4 розмірами $13-34 \times 12-25 \times 2-7$ мм, кожний з яких має одну, підправлену мікро зубчастою – 14 та дрібнофасетковою лускоподібною – 9 ретушшю, окрайку. Обробка їх проведена суцільно – 5, частково – 16 і перервисто – 2 зі сторони спинки – 20 та черевця – 3.

Мікроліти геометричних форм – 17 екз. В цій групі виробів із вторинною обробкою абсолютну перевагу щодо кількості мають трапеції (14 екз.): симетричних – 10 (рис. 2, 7–9, 12–15) та асиметричних – 4 (рис. 2, 5, 14) пропорцій з двома різновидами – середньовисоких і високих. Бічні краї вкладнів сформовано напівкрутою лускоподібною ретушшю, нанесеною зі сторони спинок заготовок: середні частини поздовжніх платівок розмірами $10-25 \times 8-18 \times 2-4$ мм. 3-поміж цих знахідок величиною і особливістю обробки виділяється екземпляр, поперечні окрайки якого оброблені похилою дрібно- та середньофасетковою, а поздовжні – загострені мікро- і дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, що суцільно охоплює периметр заготовки – $25 \times 18 \times 4$ мм (рис. 2, 15). За цими показниками трапеція ближча до аналогічних артефактів раннього неоліту.

До виявлених розкопками поодиноких геометричних предметів віднесені прямокутник на середній частині поздовжньої платівки – $10 \times 18 \times 4$ мм (рис. 2, 10), рівнобедренний трикутник на безсистемному відщепі – $15 \times 14 \times 4$ мм (рис. 2, 6), бічні окрайки якого підправлені, як і у попереднього виробу, напівкрутою дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, а також уламок сегмента (?) на сколі із суцільним негативом на спинці – $10 \times 6 \times 2$ мм (рис. 2, 8). Дугоподібна окрайка артефакта оброблена зі сторони спинки дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю.

До певної міри незвичним за формою і призначенням можна вважати листоподібне вістря на поздовжній платівці – $64 \times 13 \times 4$ мм із симетричними обрисами, що відокремлена з одноплщинного нуклеуса (рис. 2, 13). Бічні краї знахідки підправлені у верхній частині частковою дрібнофасетковою, а в нижній, з черевця, – середньофасетковою лускоподібною ретушшю, нанесеною в аналогічний спосіб. Цілком можливо, що цей предмет використовувався, правдоподібно, у якості наконечника стріли і міг належати свідерській культурі, потрапивши сюди випадково під час полювання у період фінального палеоліту. Проблематичність культурологічного визначення виробу ускладнена й тим, що серед матеріалів сусідніх та синхронних з пам'яткою Раделичі I мезолітичних місцезнаходжень подібних артефактів не виявлено.

Ймовірними доказами, котрі слугують на користь версії щодо приналежності його до пізньомезолітичного часу, є тип заготовки та особливості її обробки.

З процесом розщеплення кременю та нанесенням ретуші на сколи-заготовки пов'язані, відповідно, **відбійники** – 3 екз. і **ретушери** – 8 екз. Перші з них належать до типу кінцевих. Вони спродуковані на зужитих призматичному – 1 та конусоподібних – 2 нуклеусах розмірами $42 \times 34 \times 28$, 40×31 і 27×26 мм. Ретушери (рис. 2, 1–4) виготовлені на відносно масивних відщепів розмірами $11-25 \times 6-13$ мм, площини яких оброблені радіально та безсистемно нанесеними мікросколами.

Вироби з каменю – 22 екз. Менш чисельна частина комплексу виготовлена з пластичного матеріалу (ріняк різних розмірів і форм), перенесеного водними потоками в плейстоцені з північно-східних схилів Карпат. Уламки вулканічних та осадових порід, що відклались в прадолині Дністра, використовувались місцевим пізньомезолітичним населенням для забезпечення господарських потреб.

Більш представницька за кількістю група кам'яних артефактів виготовлена з кварциту, що локалізується в Рахівському масиві Карпат. Ця кремениста порода в залежності від складу і характеру домішок має біле або світло-сіре забарвлення, часом – зеленкувате, жовтувате і світло-коричневе. На сколах з неї простежується первісна строката текстура осадових порід, викликана нашаруватістю. В хімічному складі рахівських кварцитів вміст SiO_2 становить близько 90 %, що робить їх відносно якісною сировиною для продукування платівчасто-відщепових заготовок з доволі гострими окрайками, котрі, здебільшого, не потребували ретушування.

Карпатські кварцити залягають у вигляді пласта товщиною 90–100 м і виходять на денну поверхню поблизу гори Темно та в долині потічка Кузя [Усенко, 1975, с. 334]. На решті гірської території вони перекриті відкладами мезозою.

З цього виду сировини на поселенні Раделичі І знайдені три поздовжні платівки з асиметричними бічними краями – $29 \times 11 \times 5$, $34 \times 17 \times 5$, $64 \times 24 \times 10$ мм, нижня – $31 \times 14 \times 5$ мм і середні – $25 \times 13 \times 4$, $30 \times 14 \times 5$, $42 \times 16 \times 6$, $51 \times 17 \times 5$ мм частини аналогічних сколів, а також п'ять безсистемних відщепів розмірами $19 \times 14 \times 6$, $23 \times 16 \times 7$, $35 \times 21 \times 8$, $37 \times 24 \times 8$, $42 \times 29 \times 7$ мм.

Класифікація решти кам'яної сировини, використаної для виготовлення виробів, з огляду на відсутність петрографічних аналізів здійснена нами візуально. До уваги брались особливості текстури і забарвлення знахідок. З огляду на це можлива певна неточність при їх визначенні і розмежуванні.

З гальок андезито-базальту чорного кольору виготовлені відбійники – 5 екз. висотою 48–62 мм; з темно-сірого смугастого роговика (халцедоноліту) – нижні частини поздовжніх платівок – $33 \times 15 \times 5$, $41 \times 17 \times 7$ мм, зі світло-коричневого – півкруглий скребок на безсистемному відщепі – $22 \times 23 \times 6$ мм, а з тонкоструктурного пісковику темно-сірого кольору – овальна у плані підвіска – $45 \times 22 \times 8$ мм, поблизу правого бічного краю якої наявний дбайливо просвердлений отвір діаметром 2 мм (рис. 5, 32).

Особливості техніки, технології і типології крем'яної індустрії пам'ятки Раделичі І.

Для продукування інвентаря використовувались невеликі за розмірами (до 10–12 см) конкреції з відкладів турону Західного Побужжя або Верхньої Наддністрянщини. Очевидно, в місцях добування здійснювалась їх попередня обробка, направлена на отримання пренуклеусів. На це вказує доволі низький відсоток відщепів з жовтою кіркою на спинках (2,5%) у порівнянні з аналогічними знахідками інших типів. Зрештою, кількість сколів з частково збереженою жовтою кіркою (майже 12%) є свідченням повного циклу утилізації нуклеусів на місці проживання мешканців поселення. Цю версію початкового дебітажу поза межами пам'ятки за цими ж критеріями наглядно ілюструють платівки та їх січення. З-поміж них на долю первинних припадає біля 0,7%, а індекс знахідок із залишками жовтої кірки становить близько 28%.

При відборі конкреції для подальшого перетворення в нуклеуси враховувався їх зовнішній стан. Безперечно, перевага надавалась тим з них, яким були притаманні правильні обриси без можливих морфоскульптурних нерівностей поверхні. Саме цим пояснюється надзвичайно мала кількість в крем'яному комплексі пам'ятки так званих “технічних” сколів: ребристих, ребристо-крайових та ребристо-поздовжніх (близько 1,5% від загальної кількості платівок і відщепів), що відображають підготовчий процес формування пренуклеусів, направлений на здійснення поперечної підправки конкреції стосовно їх поздовжньої осі.

Техніку відокремлення платівчасто-відщепових сколів розкривають одноплощинні нуклеуси, серед яких кількісно переважають призматичні (86%). Висота знахідок коливається в межах від 11 до 52 мм, причому їх метричний показник в діапазоні від 26 до 45 мм складає майже 83%. Більшість нуклеусів (72%) має незначно скошені, а близько третини з них – прямі

ударні площадки з радіальною або безсистемною підправкою. У кожного з чотирьох ядрищ вони не фасетовані. Майже 38% цих виробів мають залишки жовтої кірки, що знаходяться, в основному, на тилах.

Нуклеуси з пам'ятки Раделичі І свідчать про їх прикінцеву утилізацію. Це значною мірою підтверджують платівки (54 екз.) довжиною до 45 мм (74% від загальної кількості платівчастих сколів).

Мимоволі напрошується думка стосовно початкових розмірів нуклеусів. Досить надійним критерієм для вирішення цієї проблеми слугують платівки найбільшої величини. У їх складі відмітимо сколи довжиною 61 мм – 1, 64 мм – 2, 69 мм – 1 і 73 мм – 1. Кількість аналогічних виробів з класом метричності 51–60 мм становить 9 екз. Сукупно – це кожна п'ята знахідка групи платівчастих сколів із середніми промірами довжини 59 мм.

Найбільш реально висоту нуклеусів на першій (початковій) стадії сколювання заготовок слід, приблизно, прийняти за 80 мм, а пренуклеусів – не більше 100 мм. Це означає, що відповідні розміри конкрецій, використаних для їх продукування, мали висоту до 110–120 мм. Власне такі з них найчастіше зустрічаються в товщах турону обумовлених вище територій заходу України. Використовувати крупніші екземпляри було недоцільно, бо процес їх підготовки до подальшого розщеплення вимагав зайвих затрат в часі і не відповідав тим технічним вимогам, котрі ставили перед собою кременярі пізнього мезоліту регіону.

Нуклеуси внаслідок формування ударних площадок зменшувались до певного рівня. Очевидно, кожна з них втрачала при черговій підготовці серію сколів, сумарна товщина яких могла складати близько 10 мм. Ця технічна операція здійснювалась, ймовірно, чотири-п'ять разів, на що, правдоподібно, вказують вироби розмірами від 26 до 45 мм із середнім показником висоти 39 мм.

Техніка кременевої індустрії пам'ятки Раделичі І була спрямована, насамперед, на отримання платівок, котрі, як заготовки, визначали характер виробничого інвентарю. Їх колекція складається з 73 цілих екземплярів, представлених типами первинних – 1, ребристо-поздовжніх – 5, поздовжньо-крайових – 17, поздовжніх з частковим залишком жовтої кірки – 1 та поздовжніх – 49, а також із 577 уламків первинного (середня частина), ребристо-поздовжніх – 2 (нижні частини), поздовжньо-крайових – 144 (нижні – 44, середні – 68, верхні – 32 частини), поздовжніх з частковим залишком жовтої кірки – 4 (верхні частини) і поздовжніх – 426 (нижні – 145, середні – 221, верхні – 60 частини) платівчастих сколів.

Цим артефактам притаманні правильні обриси з прямими та паралельними бічними краями. Відбивні площадки п'яток рівні або злегка опуклі і покриті декількома мікрофасетками, що лишилися від підправки ударних площадок нуклеусів.

За класами метричності (інтервал поділу 5 мм) розміри січень платівок (довжина і ширина) мають такі показники.

Знахідки без вторинної обробки – 319 екз. Довжина: 0–5 мм – 2 екз., 6–10 мм – 43 екз., 11–15 мм – 100 екз., 16–20 мм – 66 екз., 21–25 мм – 58 екз., 26–30 мм – 24 екз., 31–35 мм – 11 екз., 36–40 мм – 5 екз., 41–45 мм – 3 екз., 46–50 мм – 3 екз., 51–55 мм – 1 екз., 56–60 мм – 1 екз., 66–70 мм – 1 екз., 71–75 мм – 1 екз. (мінімальна – 5 мм, максимальна – 79 мм).

Ширина: 0–5 мм – 6 екз., 6–10 мм – 127 екз., 11–15 мм – 152 екз., 16–20 мм – 34 екз. (мінімальна – 5 мм, максимальна – 20 мм).

Товщина січень: 2 мм – 91 екз., 3 мм – 132 екз., 4 мм – 66 екз., 5 мм – 20 екз., 6 мм – 5 екз., 7 мм – 1 екз., 9 мм – 1 екз.

Ретушовані знахідки – 258 екз. Довжина: 6–10 мм – 12 екз., 11–15 мм – 36 екз., 16–20 мм – 53 екз., 21–25 мм – 65 екз., 26–30 мм – 33 екз., 31–35 мм – 21 екз., 36–40 мм – 13 екз., 41–45 мм – 11 екз., 46–50 мм – 5 екз., 51–55 мм – 3 екз., 56–60 мм – 1 екз., 66–70 мм – 2 екз., 76–80 мм – 3 екз. (мінімальна – 6 мм, максимальна – 78 мм).

Ширина: 0–5 мм – 1 екз., 6–10 мм – 38 екз., 11–15 мм – 186 екз., 16–20 мм – 33 екз. (мінімальна – 5 мм, максимальна – 18 мм).

Товщина січень: 2 мм – 40 екз., 3 мм – 133 екз., 4 мм – 83 екз., 5 мм – 25 екз., 6 мм – 4 екз.

У складі як першої, так і другої груп кількісно переважають уламки платівок довжиною від 11 до 30 мм, відповідно 187 і 248 екз., показчик яких в обох випадках становить 77%. Це ж стосується і ширини січень в діапазоні від 6 до 15 мм. На їх долю припадає 279 та 224 екз., або по 88 відсотків. Наведені приклади свідчать про надзвичайно високий рівень стандартизації заготовок, що властивий для пізнього мезоліту Правобережної України. Так, на пам'ятці Казанка поблизу Кривого Рога вони представлені, в основному, симетричними січеннями розмірами 6–30×5–16 мм, частіше за все – середніми частинами, окремі з яких мають форму трапецій [Борисковский 1975, с. 61]. Це ж стосується і поселення Раделичі І, де, крім них, в достатній кількості наявні прямокутні за обрисами екземпляри. Вкажемо, також, на відносно високий індекс платівчастості його індустрії, що становить 77 % і в черговий раз підтверджує наше припущення про первинну обробку сировини поза межами пам'ятки, а також вказує на високий професіональний рівень її кременярів.

Склад функціонально-типологічних груп серед виробничого інвентаря поселення Раделичі І властивий для рубежу мезоліту-неоліту [Зализняк, 1991, с. 28–44; Мацкевой, 1987, с. 75–88; Степаненко, 1977]. Чільну позицію щодо кількості займають ретушовані платівки і їх січення (51,4%), котрі вставлялись у пази руків'їв у вигляді вкладнів. Окрайки сколів оброблялись зубчастою і, в меншій мірі, лускоподібною ретушшю з її мікро- та дрібнофасетковими різновидами. Помітно нижчими є кількісні показчики кінцевих скребків (19,5%) і значно меншими скобелів (9,6%) та ретушованих відщепів (7,2%). Надзвичайно низький індекс різців (2,7%) служить досить надійним індикатором для датування пам'ятки Раделичі І пізньомезолітичним часом. Процентне співвідношення платівок і відщепів, використаних для продукування виробничого інвентаря, складає 81 та 19 відсотків.

Найбільш достовірно на хронологію поселення вказують геометричні мікроліти з їх видовою і кількісною сторонами. Подібний набір таких виробів властивий для багатьох пам'яток пізнього мезоліту України та суміжних територій [Борисковский, 1975; Мацкевой, 1977, с. 158; Станко, 1982, с. 18–36; Bisi, Broglio, Dalmieri, Zanzinger, Sartorelli, 1988; Kozłowski, 1988; Perles, 1988].

ЛІТЕРАТУРА

Артюх В. С., Конопля В. М., Мацкевой Л. Г., Поцилуйко Н. Г.

1977 Обследования на территории Львова и Львовской области // АО 1976 года. – С. 262–263.

Борисковский П. И.

1975 Мезолитическая стоянка Казанка близ Кривого Рога // Памятники древнейшей истории Евразии. – Москва: “Наука”. – С. 55–62.

Гаскевич Д.

2003 Крем'яний інвентар неолітичних культур України. – К. – Автореф. дис.... канд. іст. наук. – 20 с.

Геренчук К. І.

1972 Природа Львівської області. – Львів: В-во Львівського університету. – 151 с.

Зализняк Л. Л.

1991 Населения Полесья в мезолите. – К.: Наук. думка. – 159 с.

Конопля В.

1982 Звіт з роботи Раделицької госпдогвірної археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1981 р. – Львів. – 41 с.

1983 Исследования в северо-восточном Предкарпатье // АО 1981 года. – С. 272.

1985 Исследования в северо-восточном Предкарпатье // АО 1983 года. – С. 293–294.

1996 Дослідження пізньомезолітичного поселення Раделичі-4 // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р. – “ФІРА-люкс”. – С. 18–21.

1999a Населения Східних Карпат за доби мезоліту // Етногенез та етнічна історія Українських Карпат. – Львів. – Т. І. – Археологія та антропологія. – С. 47–58.

1999b Пам'ятка пізнього мезоліту Раделичі-2 // Львівський археологічний вісник. – Львів: НВФ “Українські технології”. – Вип. 1. – С. 3–21.

Конопля В., Мацкевий Л.

- 1996 Роботи Городоцької експедиції у 1995 році // *Materiały i sprawozdania rzeszowskiego ośrodka archeologicznego*. – Rzeszów. – Т. XVII. – S. 319–322.

Конопля В., Піцишин М.

- 1994 Археологічні дослідження на Городоччині // *Наукові записки. Львівський історичний музей*. – Львів. – Випуск II–III. – С. 39–54.

Мацкевой Л. Г.

- 1977 Мезолит и неолит Восточного Крыма. – К.: Наук. думка. – 180 с.
1987 Мезолит и Предкарпатья, Западного Подолья и Закарпатья. – К.: Наук. думка. – С. 75–89.
1991 Мезолит запада Украины. – К. – 147 с.
2003 Археологічні роботи Львівської обласної експедиції у 2001 році // *АДЛУ*. – Львів. – Вип. 6. – С. 88–90.
2006 Львівська експедиція – нові відкриття // *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України в 2005 р. Інформаційний бюлетень*. – Львів. – С. 43–44.

Мацкевий Л., Конопля В., Піцишин М., Орловський С.

- 1966 Дослідження у Мшані // *Археологічні дослідження на Львівщині*. – С. 47–50.

Станко В. Н.

- 1982 Мирное. Проблемы мезолита степей Северного Причерноморья. – К. – 172 с.

Степаненко В. А.

- 1977 Кукрекский комплекс стоянки Балин-Кош в Крыму // *Новые исследования археологических памятников на Украине*. – К. – С. 5–23.

Усенко И. С.

- 1975 Справочник по петрографии Украины. – К. – 579 с.

Bisi F., Broglio A., Dalmieri G., Lanzingen M., Sartorelli A.

- 1988 Bases méolithiques du Néolithique ancien au Sud des Alpes // *Chipped stone industries of the Early Forming Cultures in Europe*. – Warszawa-Kraków. – P. 381–422.

Perles K.

- 1988 Les industries du Néolithique précéramique de Grece: nouvelles études, nouvelles interpretations // *Chipped stone industries of the Early Forming Cultures in Europe*. – Warszawa-Kraków. – P. 19–40.

Kozłowski S. K.

- 1989 The Pre-neolithic base of the Early Neolithic Stone in Europe // *Chipped stone industries of the Early Forming Cultures in Europe*. – Warszawa-Kraków. – P. 9–18.

***Roman GRYBOVYCH,
Vitalii KONOPLIA***

LATE-MESOLITHIC SITE RADELYCHI I IN NORTH-EASTERN PART OF PRE-CARPATHIAN REGION

The paper is dedicated to investigations of the collection of flint artifacts from settlement Radelychi I. On the base of detailed analyses of stone material several functional-typological groups were distinguished. Main attention was paid to categories of cores and different groups of tools (geometric microlites especially). Results of these research and analogies with other sites of Ukraine and adjacent territories allow authors to date the settlement back to the period of Late Mesolithic.